

ҚОРАҚАЛПОҚ БОЛАЛАР ЎЙИН ФОЛЬКЛОРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ХАЛҚ ИЖОДКОРЛИГИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Қуандиқ Бийсенбаев Бахитбай ўғли

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти таянч докторанти

Аннотация: Мақолада қорақалпоқ болалар фольклорининг шаклланишида болаларга тегишли мерослар асос бўлган деган фикр илгари сурилган. Болалар кўшиқлари типологик жиҳатдан солиштирилиб, генезис масалалари таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: болалар фольклори, ҳалқ уйинлари, ҳалқ кўшиқлари, эпик асарлар, эртак.

Аннотация: В статье утверждается, что в основе формирования каракалпакского детского фольклора лежало детское наследие. Проведено типологическое сопоставление детских песен и проанализированы вопросы генезиса.

Ключевые слова: детский фольклор, народные игры, народные песни, былины, сказки.

Annotation: The article argues that the formation of Karakalpak children's folklore was based on children's heritage. Children's songs were typologically compared and genesis issues were analyzed.

Keywords: children's folklore, folk games, folk songs, epic works, fairy tales.

1. Кириш ва долзарблиги:

Қорақалпоқ болалар адабиёти ҳам ўз ички манбалари ва жаҳон адабиёти сарчашмаларидан озиқланиб, алоҳида адабиёт сифатида шаклланди.

«Болалар адабиёти илдизлари ҳалқимизнинг асрлар оша яратган оғзаки адабиёти, унинг намуналари ҳисобланган болалар ҳақидаги ҳалқ кўшиқлари, болалар фольклори, эртак, афсона, тез айтиш, топишмоқ, мақол ва маталлар, эпик асарлардаги болаларга тегишли мерослар сарчашмаларига бориб тақалади» [1.17].

2. Методлар ва ўрганилганлик даражаси

Фольклор таъсирида юзага келган болалар адабиёти бўйича қорақалпоқ адабиётшунослиги ва фольклоршунослигида Н.Давқораев, Қ.Айимбетов, И.Қурбанбаев, Қ.Махсетовлар ўзларининг қарашларини ва концепцияларини билдирган ва уларни таснифлаган. Масалан, болалар шеърлари хусусиятларига қараб Н.Давқараев: «У хусусиятлар энг аввало уларнинг жамоа бўлиб айтилишида, иккинчидан, улар ҳалқ уйинларини ижро этиш пайтида, учинчидан, улар савол-жавоб тарзида айтилади, деб улар мавзу жиҳатида хилма-хил эканлигини» қайд қилади ва уларни тур ва жанрларга ажратади

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an'anaviy ilmiy-nazariy anjumani

[2.136-137]. Олим фольклордаги болалар адабиётининг ижрочилари, ижро этилиш тартиби, уларнинг болалар фикр-хаёлини ўстиришдаги роли масалаларини ўрганади.

Қ.Айимбетов эса «ўйин-завқ шеърлари болалар ўйини эканлигини, болалар жамоа бўлиб ўйин ўйнаганларида ўйинларининг баъзилари поэтик шеърлар билан ижро этилади», деб ёзади [3.23-24].

Маълумки, болалар шеърлари ёки болаларга аталган бошқа асарлар ўйинлар билан яқин алоқада бўлган. Чунки болалар ҳар хил ўйинлар ўйнаш билан бирга, биринчидан, ўзларининг жисмидаги жисмоний талабни қондирса, иккинчидан, улар мазкур ўйинларга қўшиб, ҳар хил шеърлар ва бошқа бадий асарлар намуналарини ижро этиб, фикр-хаёлини ривожлантиради, бошқача айтганда, руҳий талабини қаноатлантиради. Бадий ижод билан ўйиннинг ҳамнафас бўлиши ҳақида адабиёт назариячилари қимматли фикрлар баён қилганлар.

XIX-XX асрлар мутафаккирлари инсоният ҳаётининг ибтидосида ўйинларнинг тутадиган ўрни ҳақида қимматли фикрлар баён этган. Ф.Шиллер инсон ўйинлар ўйнаб ўссагина ҳақиқий инсон бўлиб ўсади, деб тасдиқлайди. (Й.Хейзенг эса инсоният маданияти ўйин орқали шаклланади, дейди. Ёзувчилар ва олимлар (Л.Толстой, Т.Манн, В.Ф.Переверзев) бадий ижоднинг ўзи ўз мазмуни бўйича ўйиндан ўсиб чиққанини, у алоҳида хусусиятга эга бўлган ўйиннинг бир туридир, деб изоҳлайдилар».

3. Тадқиқот натижалари:

Болалар фольклорида бундай аралаш ўйинлар генезиси, ривожланиш босқичлари, жанр хусусиятлари бўйича кўпгина фольклоршунос ва адабиётшунослар илмий-тадқиқот илмларини олиб боришган. Масалан, рус фольклоршунослигида Г.С.Виноградов, И.О.Капица, В.П.Аникин, М.Н.Мельников, А.Н.Мартинова[4.63] узбек фольклоршунослигида Ғ.Жахонгиров, О.Сафаров, С.Авезов, Н.Сафарова, қорақалпоқ адабиётшунослигида. И.Курбонбоев кабилар болалар шеърлари ва ўйинларининг генетик чиқиб келишини илмий нуқтаи назардан ўрганишган. Ажабланарлиси шундаки, генетик жиҳатдан бир-бирига яқин бўлмаган халқлар фольклорида ҳам ушбу масалалар мавжудлиги тадқиқотчилар томонидан тан олинган. Бунинг ёрқин мисоли сифатида «Оқ теракми, кўк терак» кўшиғи рус, ўзбек, қозоқ, тожик, татар, қорақалпоқ халқлари оғзаки ижодида унинг болаларга мўлжалланганлигини илмий жиҳатдан исботлаганлар.

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an'anaviy ilmiy-nazariy anjumani

Ш.Галиев «Оқ теракми, кўк терак» ўйинининг тарихий генезисига тўхталиб, унинг қадимий уруғ-қабилачилик даври билан боғлиқлигини қайд этса, Р.Ягъфаров ўйиннинг асосий илдизи қадимги даврлардаги «дарахт» I га сиғиниш одатларига бориб тақалишини таъкидлайди, О.Сафаров эса, ушбу ўйиннинг бир қанча вариантларини тўплаб, уларнинг бир-бирига ўхшаш жиҳатларини аниқлайди ва уларни «айтишма-ўйинлар» [5.196], деб атайтиди.

Н.Сафарова «Оқ теракми, кўк терак» шеърининг пайдо бўлиш генезисини мифологик қарашларга олиб бориб боғлайди. Унда ота-боболаримизнинг теракка сиғиниши акс этганлигини таъкидлайди. Оқ терак юмшоқроқ, кўк терак қаттиқроқ эканлиги, иккинчидан, оқ рангни инсонлар «бахт ва улугворлик» тимсоли деб тушуниши, кўк рангни мангулик рамзи сифатида идрок қилиши натижаси ўлароқ шеърга кўчганини қайд қилади [6.47].

Болалар фольклоридаги қўшиқларнинг рус, татар, козоқ, туркман, тожик, доғистон, грузия, латиш ва бошқа жахон халқларида ижро этиладиган ўйин ва қўшиқларига ўхшашлигини кузатиш мумкин. Шу сабабли ҳам болалар қўшиқларидаги типологик ўхшашликлар ва фарқларни қиёсий ўрганиш зарурати ҳозирги даврда яққол сезилмоқда.

Эртақлар эса ўша миф, афсона, ривоятлар, асосида пайдо бўлиши эҳтимоли бор. Чунки эртақларда мифик, афсонавий сюжетларни, образларни учратиш мумкин.

Рус фольклоридаги эртақлар тадқиқотчиси В. Я. Пропп халқ эртақлари реал ҳаёт воқеаларининг оддий акси эмас, балки уларнинг поэтик трансформацияси эканлигини тушунтиради [7.107]. П.Шермухаммедовнинг докторлик диссертацияда XX аср ўзбек болалар адабиётининг пайдо бўлиши, ривожланиши, жанрларининг шаклланиши масалалари ўз ечимини топган. Диссертант XX асрнинг 20-йиллари ўзбек болалар адабиёти учун – эстетик йўналишларни излаш, жанрий такомиллашиш йиллари бўлди. У ўша йилларда ижод этган С.Айний, Элбек, Шокир Сулаймон, Султон жўра, Мажид Файзий, Зафар Диёр, Ильёс Муслим, Шукур Саъдулла асарларини таҳлил қилган.

Ўзбек болалар адабиёти бўйича бажарилган яна бир катта тадқиқот Охунжон Сафаровнинг “Ўзбек болалар поэтик фольклорининг жанрий таркиби ва поэтикаси” номли докторлик диссертацияси ҳисобланади.

4. Хулосалар:

XX аср охири – XXI аср бошларидаги қорақалпоқ болалар адабиётининг илдизлари миллий фольклорга бориб тақалади. Болалар фольклори асрлар оша болаларнинг руҳий олами ва жисмоний талабларини қаноатлантириш йўлида

“IZLANISH SAMARALARI”

№9 mavzusidagi respublika an'anaviy ilmiy-nazariy anjumani

ўсиб, ривожланди. Болалар ҳар хил ўйинларни санъат намуналарини, адабий асарлар билан омихта ҳолда ижро этган. Бу ҳодиса уларнинг ақлий, руҳий ва жисмоний камолотга эришишига замин яратган.

Болалар адабиётининг пайдо бўлишининг яна бир таянчи қадимий ёзма адабиёт, шунингдек, туркийзабон халқлар адабиёти ҳисобланади. Қадимги туркий адабиётда махсус болалар адабиёти шаклланмаса ҳам балки унинг гоаявий-бадий асослари юзага кела бошлади. Дидактик фикр-мулоҳазалар айнан туркий адабиётларда кенг ривожланди ва бу ўз навбатида болалар таълим-тарбиясига мувофиқ келди. Шунингдек, Европа, Ўрта ва Марказий Осиё халқлари орасида қадимги даврлардаёқ болаларга аталган асарларнинг мавжудлиги ва уларнинг бадий эволюцияси миллий адабиётларнинг бойишига хизмат қилган. Қорақалпоқ халқ эртаклари сюжетининг бадий эволюцияси, топишмоқ ва тез айтишларнинг бадий қайта идрок этилиши ҳозирги болалар адабиёти жанрлар таркибининг хилма-хиллигига ва ривожланишига асос бўлган. Шу сабабли ҳам фольклор билан болалар адабиётидаги жанрлар типологиясини ўрганиш адабиётшунослик учун салмоқли илмий хулосаларга келишга имкон бериши табиийдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Курбанбаев И. Қарақалпақ балалар әдебияты:- Нөкис: Билим, 1992. – Б. 17.
2. Дәўқараев Н. Шығармалары. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1997. – Т. II. – Б. 136-137.
3. Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988. – Б. 23-24.
4. Хализев В.Е. Теория литературы. – Москва: Высшая школа, 2000. – С. 63.
5. Сафаров О. Ўзбек халқ болалар ўйинлари. – Тошкент, 2004. – Б. 196.
6. Сафарова Н. Ўзбек болалар ўйин фольклори табиати. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 47.
7. Пропп В.Я. Морфология сказки. – М.: Наука, 1960. – С.107